

QARG‘ISHLARNING MADANIY KODLARI VA NORMATIV FUNKSIYALARI

Rayxona G‘ulomova

Katta o‘qituvchi, O‘zbekiston davlat

jahon tillari universiteti

r.gulomova@uzswlu.uz

Annotatsiya

Mazkur tezisda qarg‘ishlar lingvistik birlik sifatida emas, balki madaniy, diniy va ijtimoiy munosabatlarni aks ettiruvchi nutq amali sifatida tahlil qilinadi. Tadqiqot ingliz, rus va o‘zbek tillaridagi qarg‘ishlarning semantik, pragmatik va normativ xususiyatlarini qiyosiy yondashuv asosida o‘rganishga qaratilgan. Qarg‘ishlar madaniy tabularni buzuvchi hodisa sifatida emas, balki jamiyatda axloqiy me‘yorlarni ta‘minlash, adolatni tiklash va ijtimoiy ziddiyatlarni verbal tarzda qayta ishlash vositasi sifatida talqin qilinadi. Tahlil natijalari qarg‘ishlarning har bir til tizimida turlicha ijtimoiy funksiya bajarishini ko‘rsatadi: ingliz tilida - individual norozilik va nutq erkinligining ifodasi, rus tilida - diniy-siyosiy ziddiyatlarning og‘zaki folklor performansi, o‘zbek tilida esa - axloqiy-normativ nazorat va jamoaviy tartibni saqlash mexanizmi sifatida namoyon bo‘ladi.

Kalit so‘zlar: qarg‘ish, madaniy kod, nutq amali, performativlik, diniy diskurs, ijtimoiy norma, etnolingvistika, qiyosiy tahlil.

Abstract

This thesis examines curses not merely as linguistic units, but as performative speech acts that reflect cultural values, religious worldviews, and social norms. Using a comparative approach, the study analyzes the semantic, pragmatic, and normative functions of curses in English, Russian, and Uzbek. Rather than viewing curses as violations of cultural taboos, the paper argues that they function as mechanisms for maintaining moral order, negotiating justice, and processing social conflict through language. The findings demonstrate that curses fulfill different social roles across cultures: in English, they primarily express individual dissatisfaction and freedom of speech; in Russian, they represent an oral folkloric performance shaped by religious and political tensions; and in Uzbek, they serve as an instrument of moral regulation and collective social discipline.

Keywords: curses, cultural codes, speech acts, performativity, religious discourse, social norms, ethnolinguistics, comparative analysis.

Аннотация

В работе проклятия рассматриваются как особая форма речевого поведения, тесно связанная с культурными традициями, религиозными представлениями и социальными нормами общества. Исследование основано на сопоставительном анализе проклятий в английском, русском и узбекском языках с акцентом на их семантические и прагматические особенности. Показано, что проклятия не сводятся к проявлению речевой агрессии или нарушению языковых табу, а выполняют важную социальную функцию служат средством выражения моральной оценки, восстановления справедливости и вербального реагирования на социальные конфликты. Анализ демонстрирует, что в разных культурно-языковых сообществах проклятия реализуют различные коммуникативные задачи: в английском языке они чаще связаны с индивидуальной экспрессией и свободой слова, в русском языке отражают исторически сложившиеся религиозно-политические противоречия, а в узбекском языке выступают как инструмент нравственно-нормативного регулирования и поддержания коллективного порядка.

Ключевые слова: проклятия, культурные коды, речевое поведение, перформативность, религиозная лексика, социальные нормы, этнолингвистика, сопоставительный анализ.

Kirish

Qarg‘ishlar inson nutqining eng qadimiy va arxetik shakllaridan biri bo‘lib, ular faqat emotsional ekspressiya yoki qo‘pollik unsuri sifatida emas, balki jamiyatning madaniy xotirasi, diniy tasavvurlari va ijtimoiy munosabatlarini aks ettiruvchi murakkab semiotik hodisa sifatida namoyon bo‘ladi. Qarg‘ishlar ko‘plab jamiyatlarda “so‘zdagi jinoyat”, ya’ni axloqiy va madaniy tabularni buzuvchi nutq akti sifatida baholansa-da, ularning mavjudligi va faol ishlatilishi jamiyat ichidagi ziddiyatlar, adolat talablari va ijtimoiy nazorat mexanizmlari bilan chambarchas bog‘liqdir.

Ushbu tezisda ingliz, rus va o‘zbek tillarida qo‘llaniladigan qarg‘ishlar qiyosiy-tahliliy yondashuv asosida ko‘rib chiqilib, ularning madaniy kodlari, normativ funksiyalari va ijtimoiy diskursdagi o‘rni aniqlanadi. Tadqiqotda qarg‘ishlar lingvistik birlik sifatida emas, balki nutq orqali amalga oshiriladigan ijtimoiy harakat (speech act) sifatida talqin qilinadi.

Qarg‘ishlarning nazariy asoslari va madaniy tabiati

Qarg‘ishlar o‘z tabiatiga ko‘ra ziddiyatli madaniy kodlarni mujassamlashtiradi. Ularda muqaddaslik va profanlik, duo va la’nat, jinoyat va qutqarish kabi qarama-qarshi semantik qatlamlar birlashadi. Shu sababli qarg‘ishlar bir vaqtning o‘zida ham tabu, ham qarshilik shakli sifatida ishlaydi. Burdye (1991) ta’kidlaganidek, til - bu

hokimiyat maydoni bo‘lib, undagi har bir nutq akti ijtimoiy kuch munosabatlarini qayta ishlab chiqaradi yoki ularga qarshi chiqadi.

Judit Batlarning “performativlik” nazariyasiga ko‘ra, qarg‘ishlar shunchaki aytilgan so‘zlar emas, balki harakatning o‘zi hisoblanadi. Ya’ni, qarg‘ish orqali subyekt ijtimoiy munosabatga kirishadi, ayblaydi, jazolaydi yoki adolatni talab qiladi (Butler, 1997). Shu nuqtai nazardan, qarg‘ishlar passiv til hodisasi emas, balki faol ijtimoiy amaliyotdir.

Rus tilidagi qarg‘ishlar: diniy-siyosiy ziddiyat mahsuli

Rus madaniyatida qarg‘ishlar asosan pravoslav cherkovi ta’siri va davlat repressiyasi o‘rtasidagi tarixiy ziddiyatlar fonida shakllangan. “Bog tebe sud’ya”, “Chert poberi”, “Proklyatiye” kabi iboralar ilohiy kuchga murojaat qilish orqali norozilikni bilvosita ifodalash vazifasini bajaradi. Bu iboralarda ochiq tahdid yoki zo‘ravonlik yo‘q, ammo ilohiy jazoga ishora orqali kuchli semantik bosim yuzaga keladi.

E’tiborlisi shundaki, rus tilidagi qarg‘ishlar ko‘pincha yuqori ijtimoiy maqom egalari emas, balki tengdoshlarga yoki yaqin shaxslarga nisbatan qo‘llaniladi. Zhuravlev (2004) buni rus og‘zaki nutqidagi “qarg‘ish sababchisiga emas, balki ijtimoiy jihatdan kuchi yetgan shaxsga qaratilishi” hodisasi bilan izohlaydi. Bu holat qarg‘ishlarning ijtimoiy selektivligini va yashirin normativ xarakterini ko‘rsatadi.

Diniy tilning qayta kodlanishi va semantik transformatsiya

Qarg‘ishlar tahlilida diniy leksikaning xalq nutqida ishlatilishi ko‘pincha “semantik yemirilish” sifatida baholanadi. Biroq ushbu yondashuv masalani soddalashtiradi. Aslida, diniy obrazlar o‘z ma’nosini yo‘qotmaydi, balki boshqa diskursga xizmat qila boshlaydi. Masalan, o‘zbek tilida “shayton” iblis timsolidan ko‘ra, insondagi yovuzlik, nafs va axloqiy buzilish ramziga aylangan: “Shaytoningga hay demasang, o‘z boshingni yesin”.

Shu bois diniy so‘zlarning profanatsiyasi xalqning dindan uzoqlashganidan dalolat bermaydi. Aksincha, bu diniy til orqali adolat, norozilik va axloqiy baholashning ifodalanishidir. Bu jarayon ayniqsa XX asrda sovet ittifoqi senzurasiga qarshi norasmiy og‘zaki nutqda yaqqol namoyon bo‘lgan (Froese, 2004).

Ingliz tilidagi qarg‘ishlar: individualizm va nutq erkinligi

Ingliz tilidagi qarg‘ishlar ko‘pincha diniy ildizlardan uzilgan, sof emotsional birliklar sifatida talqin qilinadi. Biroq “Jesus Christ!”, “God damn it!” kabi iboralar hanuzgacha yuqori emotsional intensivlikka ega bo‘lib, bu intensivlik aynan ularning sakral kelib chiqishi bilan bog‘liqdir (Jay, 2009).

Zamonaviy ingliz jamiyatida qarg‘ishlar shaxsiy ekspressiyaning ijtimoiy maqbul shakliga aylangan. Ommaviy madaniyat - filmlar, stand-up komediya, musiqa - bu iboralarni stilistik vosita darajasiga olib chiqdi. Bu holat ingliz

jamiyatida nutq erkinligi qadriyatlari qarg'ishlarni ham madaniy diskursga singdirganini ko'rsatadi.

Biroq bu erkinlik mutlaq emas. Irqiy, jinsiy yoki genderga oid qarg'ishlar, shuningdek, ijtimoiy tengsizlikni kuchaytiruvchi iboralar bugungi ingliz jamiyatida qat'iy sanksiyalanadi. Bu esa qarg'ishlarning normativ chegaralarni belgilovchi va ijtimoiy ongni tartibga soluvchi vositaga aylanganini ko'rsatadi.

O'zbek tilidagi qarg'ishlar: axloqiy-normativ va restorativ nutq

O'zbek jamiyatida qarg'ishlar ko'proq axloqiy-me'yoriy kontekstda qo'llaniladi. Ular individual norozilikni ifodalashdan ko'ra, jamiyatdagi aybni tuzatish, fojeani bashorat qilish yoki la'nat-duo shaklida ogohlantirish vazifasini bajaradi. O'zbek qarg'ishlari Qur'on va hadislar bilan uzviy bog'liq bo'lib, diniy semantikani saqlab qolgan.

Masalan:

"Ilohim suving qurisin" - hayot va baraka ramzi orqali jazolash;

"Ilohim bolasiz qolgin" - biologik davomiylikka zarba berish;

"Ona suti harom bo'lsin" - muqaddas onalik obrazining jazoga aylanishi.

Bu iboralar repressiv emas, balki restorativ nutq aktlari bo'lib, jamiyatda axloqiy muvozanatni tiklashga qaratilgan. G'ulomova (2023) bunday qarg'ishlarni "etnopedagogik funksiyali qarg'ishlar" deb atab, ularning jamoaviy barqarorlikni saqlashdagi rolini ta'kidlaydi.

Xulosa

Qiyosiy tahlil shuni ko'rsatadiki, qarg'ishlar madaniy tabularning buzilishi emas, balki aynan shu tabular orqali ijtimoiy me'yorlarni ta'minlash, adolatni tiklash va ziddiyatlarni verbal tarzda qayta ishlash vositasidir. Har bir til va madaniyatda qarg'ishlar turlicha normativ funksiyani bajaradi:

ingliz tilida - individual norozilik va nutq erkinligining ifodasi;

rus tilida - diniy-siyosiy ziddiyatlarning folklor og'zaki performansi;

o'zbek tilida - axloqiy-normativ nazorat va jamoaviy tartibni saqlash mexanizmi.

Qarg'ishlar ko'pincha "pastroq" lingvistik janr sifatida baholansa-da, ularni tahlil qilmasdan jamiyatning chuqur qatlamlarini - hissiy siyosat, madaniy ideologiya va til orqali ijtimoiy nazorat mexanizmlarini to'liq anglash mumkin emas.

Adabiyotlar ro'yxati

1. **Bourdieu, P.** Language and Symbolic Power / Trans. by G. Raymond, M. Adamson. — Cambridge: Polity Press, 1991. — 302 p.
2. **Butler, J.** Excitable Speech: A Politics of the Performative. — New York: Routledge, 1997. — 185 p.

3. **Froese, P.** After Atheism: An Analysis of Religious Monopolies in the Post-Communist World // *Sociology of Religion*. — 2004. — Vol. 65, No. 1. — P. 57–75.
4. **Jay, T.** The Utility and Ubiquity of Taboo Words // *Perspectives on Psychological Science*. — 2009. — Vol. 4, No. 2. — P. 153–161.
5. **Zhuravlev, V. P.** Русская ненормативная лексика: социальные и культурные функции. — Москва: Наука, 2004. — 214 с.
6. **Гумбольдт, В. фон.** Избранные труды по языкознанию. — Москва: Прогресс, 1984. — 400 с.
(*til va madaniyat o'rtasidagi bog'liqlik nazariy asos sifatida*)
7. **Austin, J. L.** How to Do Things with Words. — Oxford: Oxford University Press, 1962. — 166 p.
(*nutq aktlari nazariyasi uchun*)
8. **G'ulomova, M.** O'zbek tilida etnopedagogik birliklarning pragmatik xususiyatlari // *O'zbek tilshunosligi masalalari*. — Toshkent, 2023. — B. 45–58.
9. **Crystal, D.** The Cambridge Encyclopedia of the English Language. — Cambridge: Cambridge University Press, 2003. — 499 p.
(*ingliz tilidagi stilistik va sotsiolingvistik kontekst uchun*)
10. **Fairclough, N.** Language and Power. — London: Longman, 1989. — 259 p.
(*til orqali ijtimoiy nazorat va diskurs tahlili uchun*)